

सुभाषित व्याकरण - १४

Subhashit Grammar - 14

Compiler: Kishore Nayak
Editor: Padmakar Gangatirkar

बुधवार श्रावण कृष्ण दशमी १९४३, प्लव संवत्सर

दासाः पुत्राः स्त्रियश्चैव बान्धवाः सुहृदस्तथा।

हसन्त्पुन्मत्तकमिव नरं वार्धककम्पितम् ॥३२६॥ -(मोक्षोपायान्तर्गतं वैराग्यप्रकरणम् १,२१.५)

दासाः, पुत्राः, स्त्रियः, बान्धवाः च एव तथा सुहृदः वार्धककम्पितम् नरम्, उन्मत्तकम् इव हसन्ति।

Servants, children, wives and relatives as well as friends make fun of a person shaking due to the infirmity of old age.

दासाः, पुत्राः, बान्धवाः & सुहृदः- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of दास- servant, पुत्र- son, child, बान्धव-relative & सुहृद्- friend, **स्त्रियः**- स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of स्त्री- wife, woman, च-and, एव- अव्यय- just, mere, just so, तथा- अव्यय- similar to, like, and, **वार्धककम्पितम्**, नरम् & **उन्मत्तकम्**- all in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of वार्धककम्पित- person shaking due to the infirmity of old age- वार्धक or वार्द्धक- old age, कम्पितम्- द्वि. वि. ए. व. of कम्पित- shaking, trembling- क. भू. धा. वि. of कम्प्-कम्पते १ ग. आ. प. to shake, trumble- वार्धकेण कम्पितम्- तृ. तत्पुरुष स., नर- man human person & उन्मत्तक- उन्माद्यति इति- उन्मत्तकः - उपपद तत्पुरुष स., mad or drunk person- उन्मत्- mad, drunk - क. भू. धा. वि. of मद्-माद्यति ४ ग. प. प. Also मद्-मदति-१ प. प to be mad, drunk,. इव- अव्यय- like, similar to, हसन्ति- वर्त. तृ. पु. ब. व. of हस्-हसति १ ग. प. प. to laugh, to laugh at

दुरधीता विषं विद्या अजीर्णे भोजनं विषम्।

विषं गोष्ठी दरिद्रस्य वृद्धस्य तरुणी विषम्॥३२७॥ -चाणक्य नीति शास्त्रम्

दुरधीता विद्या विषम् (भवति)। अजीर्णे भोजनम् विषम् (भवति)। दरिद्रस्य गोष्ठी विषम् (भवति)। वृद्धस्य तरुणी विषम् (भवति) ॥

Knowledge (Education), learnt to cause harm to others, is a poison. A meal after having indigestion will make it worse. A poor man, whiling-way his time in empty talks will harm himself (by not earning money). An old man with (an amorous) young girl may have heart attack!

विद्या-Knowledge, Education, **दुरधीता**- दुर्-अव्यय- prefix used to convey sense of: bad, wicked, अधीत- learnt, studied- क. भू. धा. वि. of अधि+इ- (इ-एति २ ग. प. प. to go, to go to), **गोष्ठी**- chitchat, discourse & **तरुणी**- young girl, woman- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., **अजीर्णे**- to a person having indigestion- स. वि. ए. व. of अजीर्ण- adjctv- indigestion, undigested- न जीर्ण- नज्ञतपुरुष स. -जीर्ण- adjctv- digested, old, worn-out- क. भू. धा. वि. of जृ॒-(दीर्घ)- जरति १ ग. प. प., जीर्यति ४ ग. प. प., जृणाति ९ ग. प. प. & जारयति-ते-१० ग. उ. प. To grow old; **भोजनम्**- food, meal & **विषम्**- poison, venom, negative impact- both न. लिं.

प्र. वि. ए. व., दरिद्रस्य & वृद्धस्य- पु. लिं. ष. वि. ए. व. Of दरिद्र- poor & वृद्ध- old, aged- क. भू. धा. वि. of वृध्- वृधते १ ग. आ. प. to grow, increase,

**निजाशयवदाभाति पुंसां चित्ते पराशयः ।
प्रतिमा मुखचन्द्रस्य कृपाणे याति दीर्घताम्॥३२८॥**-सुभाषित रत्न भाण्डागारं

पुंसाम् चित्ते पराशयः निजाशयवत् आभाति । मुखचन्द्रस्य प्रतिमा कृपाणे दीर्घताम् याति ।

The thoughts of others appear in one's mind based on one's own feelings. An image of a beautiful face is elongated (ugly) when reflected on (curved blade of) a sword.

पुंसाम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of पुंस- a man, person, चित्ते & कृपाणे- both in स. वि. ए. व. of चित्त- mind, thought, desire, intention & कृपाण- sword, पराशयः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of पराशय- intention in the mind of others- आशयः -feeling, mind, heart (also means: place of residence, abode, reservoir etc)- पर- adjctv- other- परस्य आशयः -पराशयः- ष. तत्पुरुष स., निजाशयवत् -like his own intention- निज- his own, self- निजस्य आशयः- निजाशयः- ष. तत्पुरुष स., वत्- adjctv- affix denotes 'likeness', 'resemblance', आभाति- appears, seems & याति- gets, becomes - both in वर्त. तृ. पु. ए. व. of आ+भा- (भा-भाति २ ग. प. प. to shine, to seem, appear) & या- २ ग. प. प., मुखचन्द्रस्य- ष. वि. ए. व. of मुखचन्द्र- moon like face, मुख- face, चन्द्र- moon- मुखम् चन्द्रः इव- उपमानोत्तरपदकर्मधारय स., प्रतिमा- स्त्री. लिं.- reflected image, दीर्घताम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of दीर्घता- elongation, lengthiness- दीर्घ- adjctv- long, tall

**परो अपि हितवान्बन्धुः बन्धुः अपि अहितः परः ।
अहितः देहजः व्याधिः हितमारण्यं औषधम्॥३२९॥** - हितोपदेश

हितवान्, परः अपि, बन्धुः (भवति) । अहितः, बन्धुः अपि, परः (भवति)। देहजः व्याधिः अहितः (अस्ति)। आरण्यम् औषधम् हितम् (अस्ति) ॥

Well-wishing stranger is like a brother. However, a hostile brother is an outsider. Mental anguish in our body is harmful. (For that) products from a (distant) forest can be a (good) medicine.

हितवान्, परः, बन्धुः, अहितः, देहजः & व्याधिः - all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of- हितवत्- one who is helpful- हित- useful, beneficial- क. भू. धा. वि. of हि-हिनोति ५ ग. प. प. to promote, gratify, send forth, वर्त- adjctv- an affix to base of past passive participle (क. भू. धा. वि.) turns it into a past active participle, पर- other, another, बन्धु- brother kinsman, relative, अहित- न हित -नज्ञतपुरुष स.-injurious, harmful, देहज- born in the body- देह- body- देहे

जातः इति- देहज-सप्तमी तत्पुरुष स. & व्याधि- ailment, sickness- (वि+ आधि- आधि- mental pain or anguish), आरण्यम्, औषधम् & हितम् - all in न. लिं. प्र. वि. ए. व. of- आरण्य- product of forest- अरण्य- forest & औषध-medicine हित- see above, अपि- अव्यय- also, even, and

**पौलस्त्यः कथमन्यदारहरणे दोषं न विज्ञातवान्
रामेणापि कथं न हेमहरिणस्यासम्भवोऽलक्षितः।
अक्षैश्चापि युधिष्ठिरेण सहसा प्राप्तो ह्यनर्थः कथं
प्रत्यासन्नविपत्तिमूढमनसां प्रायो मतिः क्षीयते॥३३०॥ -पञ्चतन्त्र**

पौलस्त्यः अन्य-दार-हरणे दोषम् कथम् न विज्ञातवान् ? रामेण अपि कथम् न हेम-हरिणस्य असम्भवः अलक्षितः ? युधिष्ठिरेण कथम् अक्षैः च अपि सहसा हि अनर्थः प्राप्तः ? प्रत्यासन्न-विपत्ति-मूढ-मनसाम् मतिः प्रायः क्षीयते ||

How come, Ravana (a great scholar), did not see the detrimental consequence of abducting other's wife? Why did Rama also not realize the impossibility of a golden deer? Why did Yudhishtira face disastrous consequence immediately, by just play of dice? Perhaps, the thinking of the people, bewildered due to forthcoming calamity, is destroyed (lost).

पौलस्त्यः- Rawana- grandson of पुलस्त्य, mind born son of Brahma, विज्ञातवान्(विज्ञातवत्)- knowledgeable, understanding- विज्ञात- क. भू. धा. वि. of वि+ज्ञा- (ज्ञा-जानाति- जानीते ९ ग. उ. प. to know), असम्भवः -impossibility- न सम्भवः & अलक्षितः -unnoticed- न लक्षितः - both नज्ञतपुरुष स.- सम्भव- existence (सं+भू-भवति १ ग. प. प.) & लक्षित-noticed- क. भू. धा. वि. of लक्ष्- लक्षते १ ग. आ. प. to see, अनर्थः -disaster, calamity (न अर्थः -नज्ञतपुरुष स.-अर्थः- well-being, purpose), प्राप्तः- got, achieved- क. भू. धा. वि. of प्र+ आप्- (आप्- आप्नोति ५ ग. प. प. to get)- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., कथम्- अव्यय-how, अन्यदारहरणे- स. वि. ए. व. of अन्यदारहरण- abduction of other's wife- अन्य- other, दारा- wife, हरण- abduction- अन्यस्य दारा- अन्यदारा- अन्यदाराणाम् हरण- अन्यदारहरण- both -ष. तत्पुरुष स., दोषम्- fault, mistake- न. लिं. द्वि. वि. ए. व., न -no, not, रामेण & युधिष्ठिरेण- पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of राम & युधिष्ठिर, अपि- अव्यय-also, even, हेमहरिणस्य- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of हेमहरिण- golden deer- हेमः हरणः- कर्मधारय स., अक्षैः- by dices- न. लिं. तृ. वि. ब. व. of अक्षम्-dice, च-and, सहसा- अव्यय- suddenly, easily, at once, हि- अव्यय- surely, indeed, प्रत्यासन्नविपत्तिमूढमनसाम् -- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of प्रत्यासन्नविपत्तिमूढमनस् - mind perplexed due to forthcoming calamity- प्रत्यासन्न- against forthcoming- प्रति+ आसन्न- (प्रति- अव्यय -against, आसन्न- क. भू. धा. वि. of आ+सद्- सीदति १ ग. प. प.), विपत्ति- danger, calamity, मूढ- perplexed- क. भू. धा. वि. of मुह- मुह्यति ४ ग. प. प., मनस् - न. लिं- mind- प्रत्यासन्नविपत्तिः - प्रत्यासन्नविपत्ति-

कर्मधारय स..- प्रत्यासन्नविपत्त्या मूढम्- प्रत्यासन्नविपत्तिमूढम्- तृ. तत्पुरुष स. & प्रत्यासन्नविपत्तिमूढम् मनः- प्रत्यासन्नविपत्तिमूढमनस्- कर्मधारय स, मति:- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. - mind, thinking, प्रायः (प्रायस)- अव्यय-perhaps, क्षीयते- gets diminished- कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of क्षी-क्षयति-१ ग. प. प. to reduce, diminish

प्लवो नदीनां पतिरङ्गंनानां

राजा च सद्वृत्तरतः प्रजानाम्।

धनं नराणामृतवस्तरूणां

गतं गतं यौवनमानयन्ति॥३३१॥ --स्कन्दपुराणम् - रेवा खण्डम् ७८.२९

प्लवः नदीनाम्, पतिः अङ्गंनानाम्, सद्वृत्तरतः राजा च प्रजानाम्, धनम् नराणाम् (तथा) ऋतवः तरूणाम्, गतम् गतम् यौवनम् आनयन्ति।

Floods for the rivers, (good) husbands for the women, a well behaving king to his subjects, wealth to the people and the various seasons for the trees bring back their long past youth.

प्लवः -flood, पतिः - husband, राजा (राजन)- king, सद्वृत्तरतः - one who is devoted to good behaviour - सत्- adjctv- good, noble, वृत्त- conduct, behaviour- (क. भू. धा. वि. of वृत्- वर्तते- १ ग. आ. प. to behave, perform) - रतः- engaged, busy- (क. भू. धा. वि. of रम्-रमते १ ग. आ. प.)- सत् वृत्तः-सद्वृत्तः- कर्मधारय स. -सद्वृत्ते रतः-स. तत्पुरुष स. - all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., धनम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of धन-wealth, money, ऋतवः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of ऋतु-season, नदीनाम्, अङ्गंनानाम् & प्रजानाम्- all in स्त्री. लिं. ष. वि. ब. व. of नदी- river, अङ्गंना-lady, woman, प्रजा- subject, people, नराणाम् & तरूणाम् -both in पु. लिं. ष. वि. ब. व. of नर- man, person, तरु- tree, च-and, गतम् & यौवनम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of गत-gone, past-क. भू. धा. वि. of गम्-गच्छति १ ग. प. प. to go & यौवन- youth, prime period, गतम् गतम् - long gone, well past आनयन्ति- brings back, fetch, -वर्त. तृ. पु. ब. व. of आ+ नी- (नी-नयति-ते १ ग. उ. प. to bring, carry)

भोगा न भुक्ता वयमेव भुक्ताः

तपो न तप्तं वयमेव तप्ताः।

कालो न यातो वयमेव याताः

तृष्णा न जीर्णा वयमेव जीर्णाः॥३३२॥ -भर्तृहरि वैराग्यशतक

(अस्माभिः) भोगाः न भुक्ताः, (कालेन) वयम् एव भुक्ताः। (अस्माभिः) तपः न तप्तम्, (कालेन) वयम् एव तप्ताः। (अस्माभिः) कालो न यातः, (कालेन) वयम् एव याताः। (अस्माकम्) तृष्णा न जीर्णा, (कालेन) वयम् एव जीर्णाः॥

(We) did not enjoy the pleasures, we were only utilised (by time). (We) did not do penance, we only suffered the agony. The time was spent (by us), we only went away. (Our) desires did not vanish, we only were worn out.

भोगः, भुक्ताः तप्ताः जीर्णाः & याताः- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of भोग- enjoyment, utility, भुक्त- enjoyed, suffered- क. भू. धा. वि. of भुज्-भुनक्ति-भुक्ते ७ ग. उ. प. to enjoy, use, eat, consume, तप्त- practiced (as penance), heated, burnt- क. भू. धा. वि. of तप्-तपति १ ग. प. प. to do penance, to be hot, to shine, जीर्ण- wornout, digested, old- क. भू. धा. वि. of जृ(दीर्घ)- १, ४, ९ ग. प. - जरति, जीर्यति, जृणाति & १० ग. उ. प. जारयति-ते to wear out, grow old, decay & यात- passed, gone- क. भू. धा. वि. of या- २ ग. प. प. to go, move, वयम्- we प्र. वि. ब. व. of अस्मद्, एव- अव्यय- just, just so, only, कालः & यातः - पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of काल- time, period & यात- gone, तपः -- न.लिं. प्र. वि. ए. व. of तपस्- penance, तप्तम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of तप्त, तृष्णा- thirst, desire & जीर्ण- diminished - both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., न - no, not

**मौनं कालविलम्बश्च प्रयाणं भूमिदर्शनम् ।
भृकुटिश्चान्यमुखी वार्ता नकारः षड्विधः स्मृतः॥३३३॥**

मौनम्, कालविलम्बः च, प्रयाणम्, भूमि-दर्शनम्, भृकुटिः, अन्यमुखी वार्ता च षड्विधः नकारः स्मृतः (अस्ति) ॥

It is said that silence, procrastinating, going away, looking at the ground, raising the eyebrow or facing to talk to someone else are six ways of 'saying no'.

मौनम्, प्रयाणम् & भूमिदर्शनम्- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व. of मौन- silence, keeping quiet, प्रयाण- leaving the place, travel (प्र+या- याति -२ ग. प. प. to go) & भूमिदर्शन- looking at the ground- भूमि- ground, earth, दर्शन- seeing- (दृश्-पश्यति १ ग. प. प. to see)- भूमे: दर्शनम्- ष. तत्पुरुष स., व- and, भृकुटिः -raised eyebrow, frown, अन्यमुखी- at face of someone else- अन्यमुख -face of someone else -अन्य (अन्यत)- adjctv- other, another, मुख- face, mouth- अन्यत् मुखम्- अन्यमुखम्- कर्मधारय स., & वार्ता- talk, discussion- all three in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., कालविलम्बः - passing the time, dilly dallying- काल- time, विलम्बः- delay- (वि+लम्ब् - to delay- लम्ब् -लम्बते १ ग. आ. प. to hang, dangle), कालस्य विलम्बः -ष. तत्पुरुष स., षड्विधः-six type- षड् (षट्)- six, विधः - kind, type - षड्विधः - षड् विधानाम् समाहारः- द्विगु स., नकारः - saying no, denying, negative response, न करोति इति -उपपद तत्पुरुष स. स्मृतः- considered, said, recognized- क. भू. धा. वि. of स्मृ- स्मरति १ ग. प. प. to recollect, to call upon- all four in पु. लिं. प्र. वि. ए. व.

मनीषिणः सन्ति न ते हितैषिणः
हितैषिणः सन्ति न ते मनीषिणः।
सुहृच्च विद्वानपि दुर्लभो नृणां
यथौषधं स्वादु हितं च दुर्लभं ॥३३४॥ - महाभारत

ते मनीषिणः, हितैषिणः न सन्ति। ते, हितैषिणः, मनीषिणः न सन्ति। यथा औषधम् हितम् च स्वादु दुर्लभम्, (अस्ति, तथा) नृणाम्, विद्वान् सुहृद् च अपि दुर्लभः (भवति) ॥

(Said by Vidura to Dhritarashtra)

They, who are intelligent, are not pleasant. They, who are pleasing, are not intelligent. It is difficult to get a medicine, which is effective and good to taste. Similarly, among people it is difficult to get a person, who is both wise and kindhearted (friendly).

ते, मनीषिणः, हितैषिणः all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of तद्- he, मनीषिन्- adjctv- wise, learned, intelligent, prudent- (मनीषा- intelligence, understanding- यस्मिन् मनीषा अस्ति सः- मनीषिन्- बहुव्रीही स.), हितैषिन्- well-wisher, pleasing- (हित- pleasing, gratifying- क. भू. धा. वि. of हि-हिनोति ५ ग. प. प. to gratify, please -हितम् इच्छति इति -हितैषिन्- उपपद तत्पुरुष स.- एषिन्- adjctv- desiring, wishing), न- no, not, सन्ति- वर्त. त् पु. ब. व. of अस्- अस्ति २ ग. प. प. to be, to exist, अपि-अव्यय- also, even, and, नृणाम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of नृ-man, person, विद्वान्, सुहृद् & दुर्लभः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of विद्वस्- wise, learned, intelligent, prudent & सुहृद्- (सु +हृद्) friend, having a kind heart & दुर्लभ- (दुर्+लभ- लभते १ ग. आ. प. to get) -one which is rare, difficult to get, च- and, यथा- अव्यय- as, like, for instance, औषधम्, हितम्, स्वादु & दुर्लभम् -all in न. लिं. प्र. वि. ए. व. of औषध- medicine, हित- pleasing, स्वादु- adjctv- sweet, tasty & दुर्लभ- one which is rare, difficult to get

मरणं मङ्गलं यत्र विभूतिश्च विभूषणम्।
कौपीनं यत्र कौशेयं सा काशी केन मीयते॥३३५॥ -स्कन्दपुराणम्/खण्डः ४

यत्र मरणम् मङ्गलम् (भवति), विभूतिः च विभूषणम् (अस्ति), कौपीनम् यत्र कौशेयम् (अस्ति), सा काशी केन मीयते?

Where dying is auspicious, where holy ash is the best adornment, where mere loincloth is a silk garment, with which other city that the holy city of Kashi can be compared?

मरणम्, मङ्गलम्, विभूषणम्, कौपीनम् & कौशेयम्- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व. of मरण-death (मृ-मरति १ ग. प. प. to die), मङ्गल- auspicious, विभूषण- ornament, decoration- (वि+भूष्-१० ग.

उ. प. to adorn, decorate), कौपीन- loincloth & कौशेय- silk garment, यत्र- अव्यय- where, in which place, विभूतिः; काशी & सा - स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of विभूति - holy ash (also means distinguished or learned person), काशी - holy city of Varanasi & तद्-she, च- and, केन- पु/न. लिं. तृ. वि. ए. व. किम् - who, which, मीयते- कर्मणि तृ. पु. ए. व. of मा- २ ग. आ. प. to measure, compare, mark off- (मा-माति २ ग. प. प., -मिर्मीते ३ ग. आ. प.)

यलेनापि पुनर्बद्धं केन वृन्तच्युतं फलम् ।

देहस्तु देहधर्मेण जीवन्मुक्तिमतामपि ॥३३६॥ -योगवासिष्ठ उत्तरार्थ ६.१२५. ३२

केन, यलेन अपि, वृन्तच्युतम् फलम् पुनर् बद्धम्? (तथा) जीवन्मुक्तिमताम् अपि देहः तु देहधर्मेण (भवति) ॥

Who has ever rejoined, a fruit separated from its stalk, even with (great) effort? (Similarly), the mind of the liberated yogi is never reunited with his body although his bodily properties ever remain the same (as those of worldly persons.)

यलेन- by effort & केन- by whom -तृ. वि. ए. व. of यल- effort & किम्- who, अपि- अव्यय- also, even, and, वृन्तच्युतम् & फलम्-bothin न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of वृन्तच्युत- वृन्त- stalk of a fruit, च्युत- fallen, dropped- क. भू. धा. वि. of - च्यु-च्यवते १ ग. आ. प. to fall, drop, fall of - वृन्तात् च्युतम्- पं. तत्पुरुष स., फल- fruit, बद्धम् - न. लिं. प्र. वि. ए. व. of बद्ध- tied, attached, bound- क. भू. धा. वि. of - बंध- बधाति ९ ग. प. प. to tie, bind, पुनर् - अव्यय- again, जीवन्मुक्तिमताम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of जीवन्मुक्तिमत्- living one with a liberated mind- जीवन्- living, existing- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of जीव-जीवति १ ग. प. प. to live, to be alive, मुक्तिः- liberation, freedom, मतिः- (स्त्री. लिं.) mind, heart, thought, मुक्ता मतिः यस्य सः - मुक्तिमतिः & जीवन् एव मुक्तिमतिः यस्य सः -जीवन्मुक्तिमत्- both- बहुव्रीही स., देहः- body, तु - अव्यय- but, on the other hand, देहधर्मेण- तृ. वि. ए. व. of देहधर्म- characteristics of the body, nature of the body- देहस्य धर्मः - ष. तत्पुरुष स.

श्रुतिस्तु खल्वियं सत्या लौकिकी प्रतिभाति मा ।

यदन्नः पुरुषो भवति तदन्नास्तस्य देवताः ॥३३७॥ -रामायण अयोध्या.१०३.३०

इयम् लौकिकी श्रुतिः " यद् अन्नः पुरुषः भवति तद् अन्नाः तस्य देवताः (भवन्ति)" , मा तु खलु सत्या प्रतिभाति ॥

(These are laments of Ram, while offering तर्पण on पिण्ड made out of wild rice to the soul of his departed father), when he learnt of his death while in the forest.)

This popular saying 'What food a man eats, his Gods also happen to partake that food' is indeed appears to be very true about (to) me.

इयम्, लौकिकी, श्रुतिः & सत्या- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of इदम्-this, लौकिक-adjctv- popular, worldly, generally accepted, श्रुति- saying, oral intelligence & सत्य- adjctv- true, genuine, real, यद्- which & तद्-that- both these here are used as indeclinable (अव्यय) to introduce an assertion without use of 'इति', अन्नः & पुरुषः -पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of अन्न- food & पुरुष- man, person, अन्नाः - पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of अन्न- & & देवताः - स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of देवता- God, divinity, भवति & प्रतिभाति- both वर्त. तृ. पु. ए. व. of भू- १ ग. प. प. to be, to exist & प्रति+भा- to appear, to seem- (भा-भाति २ ग. प. प. to shine, seem, appear), तस्य- his- -पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of तद्- he, तु-अव्यय -but, on the other hand, in reality, खलु- अव्यय- indeed, surely, मा (माम)- about (to) me- द्वि. वि. ए. व. of अस्मद्- I,

**यद्यथा कल्पितं येन स संपश्यति तत्था ।
कल्पनैवान्यथा न स्यात्ताद्कारणविच्युतेः॥३३८॥** -योगवासिष्ठ प्र.६ उत्तरार्थ १७७.३

यद् यथा येन कल्पितम् सः तद् तथा संपश्यति। कारणविच्युतेः, कल्पना एव, अन्यथा तादक् न स्यात्।

Whatever one imagines in his mind, he accomplishes things accordingly. For failure, one's imagination alone is the reason. None other exists.

(The only thing we have to fear, is fear itself- Franklin D. Roosevelt)

यद् - which, what & येन- by whom- पु/न. लिं. प्र/तृ. वि. ए. व. of यद्, यथा- as, in which manner or way & तथा- like that, in that way or manner- both अव्यय, कल्पितम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of कल्पित- imagined, considered- प्रयोजक क. भू. धा. वि. of कल्प- कल्पयति-ते- (कल्प- कल्पते १ आ. प. to accomplish, produce), सः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of तद्- he & तद्- that, it- in न. लिं. प्र. वि. ए. व., संपश्यति- beholds, sees, accomplishes - वर्त. तृ. पु. ए. व. of सं+दृश् -(दृश् -पश्यति १ ग. प. प. to see), कल्पना- imagination, thought- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व.- (धा. सा. नाम of कल्प- कल्पयति-ते), एव- अव्यय- alone, just, just so, अन्यथा- अव्यय- otherwise, in other manner, तादक्-adjctv- like that, such, कारणविच्युतेः- स्त्री. लिं. ष. वि. ए. व. of कारणविच्युति- reason for failure- कारण- reason, विच्युतिः- स्त्री. लिं. -failure, displacement- कारणस्य विच्युतिः - ष. तत्पुरुष स., न- no, not, स्यात्- विद्यर्थ तृ. पु. ए. व. of अस्-अस्ति २ ग. प. प. to be, to exist

**यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः ।
स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥३३९॥** - भगवद्गीता अ. ३ श्लो. २१

श्रेष्ठः यद् यद् आचरति, तद् तद् एव इतरः जनः (आचरति)। सः यद् प्रमाणम् कुरुते, लोकः तद् अनुवर्तते ॥

People follow everything that a great person does. People follow the standard he sets.

श्रेष्ठः- important or great person, इतरः -other, another, जनः people, person, सः (तद्) - he & लोकः -people, public -all in -पु. लि. प्र. वि. ए. व., यद्- what, which, तद्- that- both (pronominal adjctv) & प्रमाणम्- standard or right thing to follow- all न. लि. द्वि. वि. ए. व., यद् यद्- whatever & तद् तद्- each one of that, आचरति- performs, does, behaves- आ+ चर्- (चर्- चरति १ ग. प. प. to move, go), कुरुते- does, performs- कृ- करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do & अनुवर्तते- follows, imitates-अनु+ वृत्- (वर्त- वर्तते- १ ग. आ. प. to do, behave) - all in -वर्त. त्. पु. ए. व., एव- only, just so, alone

**वृक्षाः प्रतिवनं सन्ति नित्यं सफलपल्लवाः ।
नत्यपूर्वचमत्कारो लवङ्गः सुलभः सदा ॥३४०॥** --योगवासिष्ठ १. ३३. ४१

नित्यम् सफलपल्लवाः, वृक्षाः, प्रतिवनम् सन्ति, (किन्तु) अपूर्वचमत्कारः लवङ्गः तु सदा सुलभः न (अस्ति)।

There are trees full with blossom and fruits in every forest, but it is not easy to find the extraordinary wonder like a clove (tree).

वृक्षाः & सफलपल्लवाः -पु. लि. प्र. वि. ब. व. of वृक्ष- tree & सफलपल्लव- with fruits and blossom- -फल- fruit, पल्लव- blossom- फलम् च पल्लव च- फलपल्लव- द्वंद्व स.- फलपल्लवै: सहितम्- सफलपल्लव- त्. तत्पुरुष स., नित्यम् & सदा- both अव्यय- always, everyday, प्रतिवनम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of प्रतिवन- every forest - प्रति- अव्यय- prefix to a noun means 'at every', 'in each', वन- forest- (also वने वने- प्रतिवनम् अव्ययीभाव स.), सन्ति- वर्त. त्. पु. ब. व. of अस्- अस्ति २ ग. प. प. to be, to exist, न- no, not, तु- अव्यय- but, on the other hand, अपूर्वचमत्कारः, लवङ्गः & सुलभः - पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of अपूर्वचमत्कार- extraordinary wonder, unusually strange- अपूर्वः- adjctv -extraordinary, unusual, चमत्कारः wonder, strange- उपपद तत्पुरुष स., लवङ्ग- clove & सुलभ- easy to get, feasible- सुखेन लभते इति- उपपद तत्पुरुष स.

**क्वचिद्ब्रृष्टः क्वचित्तुष्टो रुष्टस्तुष्टः क्षणे क्षणे ।
अव्यवस्थितचित्तस्य प्रसादोपि भयंकरः ॥३४१॥**

पा.भे. प्रथम चरण:-> व्यवस्थितः प्रशान्तामा कुपित अप्यभयंकरः ।

(यः) क्वचित् रुष्टः, क्वचित् तुष्टः, क्षणे क्षणे रुष्टः तुष्टः, (तस्य) अव्यवस्थितचित्तस्य प्रसादोपि भयंकरः (भवति) ॥

पा.भे. प्रथम-> चरणःप्रशान्तामा व्यवस्थितः, कुपितः अपि अभयंकरः (भवति) ॥

A person, with an unsteady mind, becomes angry at one moment and becomes pleased at the next. Thus, he constantly alternates between being angry and being pleased. This f unsteady person's favours may be fraught with danger.

पा.भे; A person with a calm and determined head, even if he is angry, is not to be feared. However, the kindness of a person of unsteady mind can be frightening.

क्वचित्- in some case or place रुष्टः -angry, annoyed- क. भू. धा. वि. of रुष्- रुष्टति ४ ग. प. प. to be angry, annoyed, तुष्टः - happy, pleased -क. भू. धा. वि. of तुष्- तुष्टति ४ ग. प. प. to be pleased, happy, भयंकरः- frightening, fearful- भयम्-fear, dread- भयम् कारयति इति- उपपद तत्पुरुष स., अभयंकरः not dreadful- न भयंकरः - नज्ञतत्पुरुष स., प्रशान्तामा- composed, clam or peaceful mind/ a person of composed, clam or peaceful mind- प्रशान्त- calm- क. भू. धा. वि. of प्र+ शम्- (शम्- शास्यति ४ ग. प. प. to be calm), आत्मन्- mind, soul- प्रशान्तः आत्मा- स. प्रा. तत्पुरुष स. or प्रशान्तः आत्मा यस्य सः - बहुव्रीही स., व्यवस्थितः- organised, determined, disciplined- क. भू. धा. वि. of व्यव+ स्था- (स्था- तिष्ठति १ ग. प. प. to stand, stay), कुपितः- angry, annoyed- क. भू. धा. वि. of कुप्-कुप्पति-४ ग. प. प. to be angry & प्रसादः -kindness, favour- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., क्षणे- स. वि. ए. व. of क्षण-moment, instant, क्षणे क्षणे- very often, repeatedly, अव्यवस्थितचित्तस्य- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of अव्यवस्थितचित्त- unsteady mind, undisciplined mind- अव्यवस्थित- न व्यवस्थित- नज्ञतत्पुरुष स., चित्त- mind, nature- अव्यवस्थितम् चित्तम् यस्य सः -अव्यवस्थितचित्तः- बहुव्रीही स., अपि- अव्यय-also, even, and

**व्याधेस्तत्परिज्ञानं वेदनायाश्च निग्रहः ।
एतद्वैद्यस्य वैद्यत्वं न वैद्यः प्रभुरायुषः ॥३४२॥** -योग रत्नाकर

वैद्यस्य वैद्यत्वम्, व्याधे: तत्त्वपरिज्ञानम् वेदनायाः निग्रहः च, एतद् एव (अस्ति)। वैद्यः आयुषः प्रभुः न (अस्ति) ॥

The expertise of a doctor is limited proper diagnosis of a disease and controlling the pains. A doctor is not the master of the life span.

व्याधेः, वेदनायाः, वैद्यस्य & आयुषः: -all in -ष.. वि. ए. व. of व्याधि- disease, sickness, ailment, वेदना- (स्त्री. लिं.)- pain, suffering, वैद्य- (पु. लिं.)- a medical professional, a doctor & आयुस् (न. लिं.)- life, duration of life, तत्त्वपरिज्ञानम् & वैद्यत्वम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of तत्त्वपरिज्ञान- proper diagnosis -तत्त्व- true state or condition, fact, real nature, परि- अव्यय- the prefix denotes; much, excessive, all round, ज्ञानम्- knowledge, expertise- तत्त्वस्य परिज्ञानम्- तत्त्वपरिज्ञानम्- ष. तत्पुरुष स. & वैद्यत्व- expertise of a medical professional or a doctor, च- and, एतद्- this, निग्रहः - suppression, keeping in check, curbing, वैद्यः-doctor, medical professional & प्रभुः - master, lord - all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., न -no, not

**शशी दिवसधूसरो गलितयौवना कामिनी
सरो विगतवारिजं मुखमनक्षरं स्वाकृतेः।
प्रभुर्धनपरायणः सततदुर्गतिः सज्जनो
नृपाङ्गनगतः खलो मनसि सप्त शल्यानि मे ॥३४३॥** -भर्तृहरी नीतिशतक

शशी दिवसधूसरः, कामिनी गलितयौवना, सरः विगतवारिजम्, स्वाकृतेः मुखम् अनक्षरम्, प्रभुः धनपरायणः, सज्जनः सततदुर्गतिः, खलः नृपाङ्गनगतः (एते) मे मनसि सप्त शल्यानि (सन्ति)

A dusky moon during day-time, a beautiful woman who has lost her youth, a lake devoid of lotus, an illiterate person with handsome personality, a master who is after accumulation of wealth, a gentleman always in deprived condition, a cheat in the royal court, are seven arrows in my heart.

शशी (शशिन्)- moon, दिवसधूसरः- faded (shineless) due to daylight- (दिवस- day, धूसरः- dusty- दिवसेन धूसरः -तृ. तत्पुरुष स.), प्रभुः - master, lord, धनपरायणः- devoted to wealth- (धन- wealth, money, परायण- devoted to -पर- अव्यय- a prefix to verbs and nouns implies; towards, for, अयनम्-adjctv- moving, walking- धनाय परायणः- चतुर्थी तत्पुरुष स.), सज्जनः- noble person, gentleman,- (सत्-good, noble, जन- person), सततदुर्गतिः- always in miserable state- (सतत- adjctv- constant, always, eternal, दुर्गति- person in miserable state- दुर्-अव्यय- bad, hard, difficult, गत- gone- -क. भू. धा. वि. of गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go- सततः दुर्गतिः- कर्मधारय स.), खलः - wicked person, नृपाङ्गनगतः -one present in the Royal court- (नृप- king, अङ्ग- courtyard, गतः- gone- नृपस्य अङ्गनम्- नृपाङ्गनम्- ष. तत्पुरुष स. & नृपाङ्णे गतः -नृपाङ्गनगतः -स. तत्पुरुष स.), all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., कामिनी- lustful or loving lady & गलितयौवना- prime past youth- (गलित- lost, vanished, deprived- क. भू. धा. वि. of गल्-गलति- १ ग. प. प. to drop, fall, यौवना- young woman- गलितम् यौवनम् यस्य सा- बहुव्रीही स.) -both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., विगतवारिजम्- empty of or without lotus- (विगत-

devoid of, gone away- क. भू. धा. वि. of वि+गम्, वारिज- वारि (न. लिं.)- water- वारिणि जातम् इति- वारिजम्- lotus- स. तत्पुरुष स.)- विगतम् वारिजम् यस्मात् तद् - बहुव्रीही स.), मुखम् - face, अनक्षरम्- illiterate- अन् अक्षरम्-नज्ञतप्तुरुष स. & सरः (सरस्)- lake- all in -न. लिं. प्र. वि. ए. व., स्वाकृते:- पु/स्त्री. लिं. ष. वि. ए. व. of स्वाकृति- (सु+आकृति)- good figure, beautiful or handsome- (सु-अव्यय- prefix denotes ; good, pleasant- आकृति- figure), मे (मम)- ष. वि. ए. व. of अस्मद्- I, we, मनसि- न. लि. स. वि. ए. व. of मनस्- mind, heart, सप्त & शल्यानि- न. लि. प्र. वि. ब. व. of सप्तन्-seven & शल्य- dart, arrow

संतप्तायसि संस्थितस्य पयसो नामापि न श्रूयते
मुक्ताकारतया तदेव नलिनीपत्रस्थितं राजते।
अन्तःसागरशुक्तिकुक्षिपतितं तन्मौकितिकं जायते
प्रायेणाधममध्यमोत्तमजुषामेवंविधाः वृत्तयः ॥३४४ ॥

पाठभेद : प्रायेणाधममध्यमोत्तमगुणाः संसर्गतो देहिनाम् ॥ -भर्तृहरि (नीति शतक)

संतप्त अयसि संस्थितस्य पयसः नाम अपि न श्रूयते। तद् एव नलिनीपत्रस्थितम् मुक्ताकारतया राजते। तद् अन्तःसागरशुक्तिकुक्षिपतितम् मौकितिकम् जायते। प्रायेण अधममध्यमोत्तमजुषाम् एवम् विधाः वृत्तयः (भवन्ति) ॥
अथवा - प्रायेण अधममध्यमोत्तमगुणाः देहिनाम् संसर्गतः (भवन्ति) ॥

A drop of water on a red-hot iron, is not remembered at all. (disappears in no time). The same drop, when held on a lotus leaf, shines like a pearl! That (water drop) forms a real good pearl when it enters the pearl oyster shell in the ocean. Indeed, the people with bad, good and the best qualities exhibit these behaviours. (Most likely, the mean, moderate and the best temperaments are cultivated by the people because of the company they keep).

संतप्त- red hot, overheated- क. भू. धा. वि. of सं+ तप्- (तप्- तपति १ ग. प. प. to be hot, अयसि- on the iron- न. लिं. स. वि. ए. व. of अयस्- iron, संस्थितस्य & पयसः:- both न. लिं. ष. वि. ए. व. of संस्थित- placed, located- क. भू. धा. वि. of सं+ स्था- (स्था- तिष्ठति १ ग. प. प. to stand, stay) & पयस्-water, नाम, तद्, नलिनीपत्रस्थितम्, अन्तःसागरशुक्तिकुक्षिपतितम् & मौकितिकम्- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व. of नामन्-name, existence, mark, तद्- that, it, नलिनीपत्रस्थित- placed on a lotus leaf- नलिनी- lotus, पत्र- leaf, स्थित- stood, stayed- क. भू. धा. वि. of स्था- तिष्ठति, नलिन्याः पत्रम्- नलिनीपत्रम्- ष. तत्पुरुष स. & नलिनीपत्रे स्थितम्- स. तत्पुरुष स., अन्तःसागरशुक्तिकुक्षिपतित- fallen inside the cavity of a pearl oyster-अन्तः (अन्तर)- अव्यय- inside, within, सागर- ocean, शुक्ति - (स्त्री. लिं.)- pearl oyster, कुक्षि- cavity, womb, पतित- fallen- (क. भू. धा. वि. of पत्- पतति १ ग. प. प. to fall)- सागरस्य शुक्तिः

-सागरशुक्तिः- सागरशुक्ते: कुक्षिः -सागरशुक्तिकुक्षि- सागरशुक्तिकुक्षेः अन्तर् -
 अन्तःसागरशुक्तिकुक्षि- all ष. तत्पुरुष स., अन्तःसागरशुक्तिकुक्षौ पतितम्-
 अन्तःसागरशुक्तिकुक्षिपतितम्- स. तत्पुरुष स. & मौक्तिक- pearl, अपि- अव्यय-also, even, and,
 न-no, not, श्रूयते- gets heard- कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of श्रु-शृणोति ५ ग. प. प. to hear, एव-
 अव्यय- just, only, मुक्ताकारतया- स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of मुक्ताकारता -like a shape of a
 pearl- मुक्ता- pearl, आकारता- form, shape- मुक्ता इव आकारता- उपमापूर्वपद कर्मधारय स.,
 राजते- shines & जायते- becomes- both वर्त. आ. प. तृ. पु. ए. व. of राज्-राजति-ते -१ ग. उ. प.
 to shine, glitter & जन्- ४ ग. आ. प. to born, to become, प्रायेण- अव्यय- possibly, perhaps,
 mostly, एवम्- अव्यय- thus, in this manner, विधाः -categories, वृत्तयः -behaviours &
 अधममध्यमोत्तमगुणाः- low, moderate and high qualities- all in- प्र. वि. ब. व. of विध-पु. लिं.-
 type, variety, वृत्ति- स्त्री. लिं. -nature, behaviour & अधममध्यमोत्तमगुण- अधम- low, mean,
 मध्यम- moderate, middle, उत्तम- top, best, अधमः च मध्यमः च. उत्तम च- अधममध्यमोत्तमः -
 द्वंद्व स.- अधममध्यमोत्तमम् गुणम्- उपपद तत्पुरुष स., देहिनाम् & अधममध्यमोत्तमजुषाम्- पु.
 लिं. ष. वि. ब. व. of देहिन्- person & अधममध्यमोत्तमजुष- people with low, moderate and
 high qualities- जुष- adjctv-at the end of the compound means; resorting, indulging,
 enjoying संसर्गतः- by contact, company- संसर्ग- contact, तस्- suffix implies:- from that,
 thence- संसर्गस्य तस्-ष. तत्पुरुष स

सन्निकर्षोऽत्र मर्त्यनां अनादरणकारणम् ।

गाङ्गं हित्वा यथान्याम्भः तत्रत्यो याति शुद्धये ॥३४५॥ -भागवत १०.८४.३१

अत्र मर्त्यनाम् सन्निकर्षः अनादरणकारणम् (भवति)। यथा गाङ्गं हित्वा तत्रत्यः अन्याम्भः शुद्धये
 याति ॥

Here, for the mortals, close proximity becomes main reason for contempt, just as a person (living on the banks of Ganges) seeks water from other sources for purification, abandoning water from the Ganges.

अत्र- अव्यय-here, in this case, मर्त्यनाम्- पु. लि. ष. वि. ब. व. of मर्त्य- a mortal, a human being, सन्निकर्षः & तत्रत्यः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of सन्निकर्ष- closeness, proximity (संनि+ कृष्- to bring near- कृष-कर्षति १ ग. प. प. to draw, drag) & तत्रत्य- born or produced there, belonging to that place, अनादरणकारणम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of अनादरणकारण- reason for contempt- अनादरणम् - अन् आदरणम्- नज्जतपुरुष स.- आदरणम्- respect, notice, कारणम्- reason, ground- अनादरणस्य कारणम् - ष. तत्पुरुष स., यथा-अव्यय- like, similar to, as, अन्याम्भः & गाङ्गम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of अन्याम्भस्- other water- अन्य- adjctv- other, another, अप्स- water- अन्यत् अप्सः- अन्याम्भः - कर्मधारयस. & गाङ्ग- water of Ganges,

हित्वा- abandoning, leaving, पू. का. वा. त्वान्त धा. सा. वि. of हा- जहाति- २ ग. प. प. to abandon, leave, शुद्धये- for purity- स्त्री. लिं. स. वि. ए. व. of शुद्धि- purity, cleanliness, याति-वर्त. त्. पु. ए. व. of या- २ ग. प. प. to come, to go to

सरसिजमनुविद्धं शैवालेनापि रम्यं
मलिनमपि हिमांशोर्लक्ष्म लक्ष्मीं तनोति।
इयमिधिकमनोज्ञा वल्कलेनापि तन्वी
किमिव हि मधुराणां मण्डनं नाकृतीनाम्॥३४६॥

-कालिदास शाकुंतलम् अ. १ श्लो. १९

शैवालेन अनुविद्धम् अपि सरसिजम् रम्यम् (भवति)। हिमांशोः लक्ष्म मलिनम् अपि लक्ष्मीं तनोति। इयम् अधिकमनोज्ञा वल्कलेन अपि तन्वी (दृश्यते)। मधुराणाम् आकृतीनाम् किम् इव हि न मण्डनम् (भवति)?

(Words of Dushyanta on seeing Shakuntala first time in the forest)

A lotus, covered even with moss, looks very pleasing. Even the stains on moon, enhance its splendor. This slender woman looks very beautiful, even in garments of tree barks. What is not adorable on lovely figures?

शैवालेन & वल्कलेन- पु/न. लि. त्. वि. ए. व. of शैवाल- moss & वल्कल- tree bark garment, अनुविद्धम्, सरसिजम्, रम्यम् मलिनम् & लक्ष्म- all in न. लि. प्र. वि. ए. व. of अनुविद्ध- covered, smeared- क. भू. धा. वि. of अनु+विध्- (विध्- विधति ६ ग. प. प. to pierce, administer), सरसिज- lotus- सरस्- न. लिं- lake -सरसि जायते इति-उपपद तत्पुरुष स., रम्य- adjctv- pleasing, beautiful- (रम्-रमते १ ग आ. प. to be delighted), मलिन- adjctv- dirty, soiled, stained (म्लै- म्लायति १ ग. प. प. to be dirty, to fade) & लक्ष्मन्- characteristic, mark, अपि- अव्यय- even, also, and, हिमांशोः- पु. लि. ष. वि. ए. व. of हिमांशु- moon, लक्ष्मीम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of लक्ष्मी- grace, beauty, charm, तनोति- वर्त. त्. पु. ए. व. of तन्- तनोति-तनुते ८ ग. उ. प. to produce, cause, extend, इयम्, तन्वी & अधिकमनोज्ञा- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of इदम्- she, this, तन्वी- delicate or slender lady & अधिकमनोज्ञा- extremely beautiful- अधिक- adjctv- excessive, मनोज्ञ-adjctv- lovely, beautiful- अधिका मनोज्ञा- अधिकमनोज्ञा - स. प्रादि. तत्पुरुष स., मधुराणाम् & आकृतीनाम्- स्त्री. लिं. ष. वि. ब. व. of मधुरा- pleasant, charming & आकृती- figure, form, किम्- what, which, इव-अव्यय- like, as हि- अव्यय- surely, indeed, न- not, no, मण्डनम्- adorning, ornamenting

सर्वज्ञः इति लोकोऽयं भवन्तं भाषते मृषा।
पदमेकं न जानीते वक्तुं नास्त्येति याचके॥३४७॥

अयम् लोकः भवन्तम् 'सर्वज्ञः' इति मृषा भाषते। (य:) याचके 'न अस्ति' इति वक्तुम् एकम् पदम् न जानीते॥

(This composition is by Kavi Bhushan, in response to king Mahipal's request to point out to him, his shortcomings.)

These people falsely address your honour as 'knower of everything'. You do not know (how to say) the single 'No' word to a person requesting you a favor.

अयम्, लोकः & सर्वज्ञः - पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of इदम्- this, he, लोक - people, world, & सर्वज्ञ- 'knower of everything, all knowing- सर्वम् जानाति इति - उपपद तत्पुरुष स., भवन्तम्- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of भवत्- respectful a pronoun for second person- you, इति- अव्यय-like, as, मृषा- falsely, wrongly, untruth-fully, भाषते, जानीते & अस्ति- वर्त. त्. पु. ए. व. of भाष्- १ ग. आ. प. to say, utter, ज्ञा- जानाति -जानीते १ ग. उ. प. to know, understand & अस्-२. ग. प. प. to be, exist, याचके- पु. लिं. स. वि. ए. व. of याचक- begger, petitioner, seeker- (याच्-याचते १ आ. प.), न- no, not, वक्तुम्- पू. का. वा. तुमन्त धा. सा. अव्यय of वच्-वक्ति २ ग. प. प. to say, speak, पदम् & एकम् both न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of पद- word & एक- one, single

सर्वं बलवतां पथ्यं सर्वं बलवतां शुचि ।
सर्वं बलवतां धर्मः सर्वं बलवतां स्वकम् ॥३४८॥ -महाभा १५.३२.२४

पाठभेदः

सर्वं बलवतां पथ्यं सर्वं बलवतां हितं ।
अमृतं राहवे मृत्युः विषं शंकरभूषणम् ॥

बलवताम् सर्वम् पथ्यम् (अस्ति)। बलवताम् सर्वम् शुचि (हितम्) (अस्ति)। बलवताम् सर्वम् धर्मः (भवति)। बलवताम् सर्वम् स्वकम् (अस्ति) ॥

पाठभेदः

राहवे अमृतम् मृत्युः (भवति) । विषम् शंकरभूषणम् (भवति) ॥

Everything is beneficial for powerful people. Everything what mighty people do is clean. Everything that people with power do is the right code of conduct. For strong persons, everything belongs to them alone.

(For the demon Rahu, who is not so mighty, nectar of immortality was fateful, while for Lord Shiva, a powerful deity, poison is an adornment)

बलवताम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of बलवत्- adjctv- strong, powerful, mighty, सर्वम्, पथ्यम्, हितम्, शुचि, स्वकम्, अमृतम्, विषम्, शंकरभूषणम्- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व. of सर्व- pronoun-

entire, all, पथ्य- wholesome, salutary, diet , हित- agreeable, good-looking क. भू. धा. वि. of हि- हिनोति ५ ग. प. प. to cast, gratify, please, शुचि- clean, pure, स्वक- of his own, अमृत- nectar of immortality, विष- poison, शंकरभूषणम्- ornament of lord Shiva- भूषण- adornment, शंकरस्य भूषणम्- ष. तत्पुरुष स., धर्मः & मृत्युः - पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of धर्म- best code of conduct, मृत्यु- death, राहवे- पु. लिं. च. वि. ए. व. of राहु- name of a demon (for whom nectar of immortality is fateful)

**सुपूरा वै कुनदिका सुपूरो मूषिकाञ्जलिः ।
सुसंतोषः कापुरुषः स्वल्पकेनैव तुष्ट्यति ॥३४९॥ महाभारत**

कुनदिका वै सुपूरा (अस्ति)। मूषिकाञ्जलिः सुपूरः (भवति)। कापुरुषः, सुसंतोषः स्वल्पकेन एव तुष्ट्यति ॥

This was said to a person who was satisfied with very little.

A small stream gets flooded easily. A cavity formed by the hands of a mouse is filled with very little. A low achieving person is always very happy, as he gets satisfied with small things.

कुनदिका- a small stream- कृ- अव्यय- prefix implies: bad, small, mean, poor- नदी-स्त्री. लिं.- river- नदिका- stream & सुपूरा - well-flooded, overfull- सु- अव्यय- prefix implies: good, well, excellent, पूर- flood, making one content, full- both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., मूषिकाञ्जलिः - a cavity formed by the hands of a mouse- मूषिकः - rat, mouse अञ्जलिः- a cavity formed by the hands- मूषिकस्य अञ्जलिः - ष. तत्पुरुष स, सुपूरः -one which is gets filled with very little, सुसंतोषः -one who is over joyed- सु-अव्यय- good, well, संतोष- joy, happiness, कापुरुषः- mean person, low achieving in context of the story- का- अव्यय- bad, mean, पुरुषः -person- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., स्वल्पकेन- तृ. वि. ए. व. of स्वल्पक- adjctv- very little or few, एव- अव्यय- just, only, mere, तुष्ट्यति-gets satisfied, pleased- तुष्ट्- ४ ग. प. प. to be pleased, satisfied

**सुवर्णपुष्पां पृथिवीं चिन्वन्ति पुरुषास्त्रयः ।
शूरश्च कृतविद्यश्च यश्च जानाति सेवितुम् ॥३५०॥ --महाभा. ५.३५.७४ विदुरनीति**

शूरः च, कृतविद्यः च, यः च सेवितुम् जानाति, (ते) त्रयः पुरुषाः सुवर्ण- पुष्पाम् पृथिवीम् चिन्वन्ति॥

Golden flowers (i.e. all best things) from this earth are picked up by three types of people, the brave, the educated and the one serves (others.)

शूरः -a brave person, कृतविद्यः an educated person कृत- done, completed, accomplished- क. भू. धा. वि. of कृ-करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, विद्यः- educated, learned- कृता विद्या येन सः -कृतविद्यः- बहुव्रीही स. & यः (यद्)- who - all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., च-and, सेवितुम्- to provide service- तुमन्त हेत्वार्थक धा. सा. अव्यय of सेव-सेवते १ ग. आ. प. to serve, जानाति- knows - वर्त. तृ. पु. ए. व. of ज्ञा- जानाति- जानीते ९ ग. उ. प. to know, understand, त्रयः- three, पुरुषाः- men, persons -both in पु. लिं. प्र. वि. ब. व., सुवर्णपुष्पाम् & पृथिवीम्- both in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of सुवर्णपुष्पा- golden flowered- सुवर्ण- gold, best hue, पुष्प- flower- सुवर्णस्य पुष्पाणि यस्याम् सा- बहुव्रीही स & पृथिवी- earth, चिन्वन्ति- वर्त. तृ. पु. ब. व. of चि-चिनोति (rarely in classical use- चिन्वति)- चिनुते ५ ग. उ. प. to collect, gather

**क्षान्तिश्वेत्कवचेन किं, किमरिभिः क्रोधोऽस्ति चेद्देहिनां
ज्ञातिश्वेदनलेन किं यदि सुहृदिव्यौषधैः किं फलम्।
किं सर्पैर्यादि दुर्जनाः किमु धनैर्विद्यानवद्या यदि
ब्रीडा चेत्किमु भूषणैः सुकविता यद्यस्ति राज्येन किम्॥३५१॥** - भर्तृहरि नीतिशतक

(यदि) क्षान्तिः (अस्ति) चेद् कवचेन किम्? (यदि) देहिनाम् क्रोधः अस्ति चेद् अरिभिः किम्?
(यदि) ज्ञातिः (अस्ति) चेद् अनलेन किम्? यदि सुहृद् (अस्ति) दिव्यौषधैः किं फलम्?
यदि दुर्जनाः (सन्ति) सर्पैः किम्? यदि अनवद्या विद्या (अस्ति) किमु धनैः? (यदि) ब्रीडा (अस्ति) चेद्
किमु भूषणैः? यदि सुकविता अस्ति (चेद्) राज्येन किम्?

If one can forgive, what is the need for armour? If living beings are angry, what is the need for (other) enemies? If one has relatives (in one home), what is the need for (a separate) fire (kitchen)? If one has a kind hearted friend, why look for divine medicines? With wicked persons around, what is the need for snakes? What is the use of wealth, if one has faultless education (knowledge)? If one has modesty, why he needs other ornaments? If one can create good poetry, who needs a kingdom?

क्षान्तिः- forbearance, patience, forgiveness, विद्या- knowledge, education, अनवद्या- faultless, irreproachable (अनवद्या-adjctv- अन्+ अवद्य- नज्जत्पुरुष स. -अवद्य- faulty, defective), ब्रीडा- modesty, bashfulness & सुकविता- good poetry- सु-अव्यय- prefix implies; good, well, healthy- all in स्त्री. लि. प्र. वि. ए. व., चेद्- अव्यय- if, provided that, although, कवचेन, अनलेन & राज्येन -तृ. वि. ए. व. of कवच-पु/न. लिं- armour, coat of mail, अनल-पु. लिं- fire & राज्य- न. लिं- kingdom, किम- this nutral question word is used with तृतीया विभक्ति 'what is the use of', अरिभिः, दिव्यौषधैः, सर्पैः धनैः & भूषणैः - all in तृ. वि. ब. व. of अरि-पु. लिं- enemy, foe, दिव्यौषध-पु/न. लिं.- Divine medicine- दिव्य- divine, wonderful, औषधम्- medicine- दिव्यम् औषधम्- कर्मधारय स., सर्प- पु. लिं.- snake, serpent,

धन- न. लिं- wealth, money & भूषण- न. लिं- ornament, adornment, क्रोधः- anger, wrath, जाति:- kinsman, relation, सुहृद्- a friend, kind hearted-all in पु. लि. प्र. वि. ए. व., अस्ति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of अस्-२ ग. प. प. -to exist, to be, देहिनाम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of देहिन्- living being, man, यदि-अव्यय- if, in case, फलम्- fruit, result, use- न. लि. प्र. वि. ए. व., दुर्जनाः-पु. लि. प्र. वि. ब. व. of दुर्जन- wicked person- दुष्टः जनः- कर्मधारय स., किमु (किम्+उ)- why indeed, whether-or,

**आत्मा त्वं गिरिजा मतिः सहचराः प्राणाः शरीरं गृहं
पूजा ते विषयोपभोगरचना निद्रा समाधिस्थितिः।
संचारः पदयोः प्रदक्षिणविधिः स्तोत्राणि सर्वा गिरो
यद्यत्कर्म करोमि तत्तदखिलं शम्भो तवाराधनम्॥३५२॥** -शिव-मानसपूजा स्तोत्र – शंकराचार्य

शम्भो, (मम) आत्मा त्वम् (असि)। (मम) मतिः गिरिजा (अस्ति)। (मम) प्राणाः (तव) सहचराः (सन्ति)। (मम) शरीरम् (तव) गृहम् (अस्ति)। (मम) विषयोपभोगरचना ते पूजा(अस्ति)। (मम) निद्रा समाधिस्थितिः (अस्ति)। (मम) पदयोः संचारः (तव) प्रदक्षिणविधिः (अस्ति)। (मम) सर्वाः गिरः (तव) स्तोत्राणि (सन्ति)। (अहम्) यद् यद् कर्म करोमि तद् तद् अखिलम् तव आराधनम्(अस्ति/ भवतु)॥

(Here, Shankaracharya considers every action of his daily routine, as part of worship of Lord Shankar- This is, as said in Geeta, सत्कर्मणा तमभ्यर्च्य सिद्धिं विन्दति मानवः॥)

Oh Shiva, , my soul is you, yourself. My mind is your consort, Girija (Parvati). My five types of Air are your followers. My body is your abode. My bodily pleasures (like eating, hearing, smelling etc) are part of your worship. My sleep is the ultimate meditation. My walking around by feet is your circumambulation. All my utterances are your hymns of praise. (In short), every thing I do, all is part of your worship.

शम्भो-पु. लिं. सं. वि. ए. व. of शम्भु- Lord Shiva, आत्मा, संचारः, प्रदक्षिणविधिः- all in- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of -आत्मन्- soul, oneself, संचार- movement, going around, प्रदक्षिणविधि- - act of circumambulation- प्रदक्षिण- circumambulation, विधि- act, practice- प्रदक्षिणस्य विधिः- ष. तत्पुरुष स., गिरिजा, मतिः, पूजा, निद्रा, विषयोपभोगरचना & समाधिस्थितिः- all in -स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of -गिरिजा (पार्वती), मति- mind, thought, पूजा-worship, निद्रा-sleep, विषयोपभोगरचना- bodily enjoyment-system- विषय- object of sense, उपभोग- enjoyment, use, रचना- arrangement, formation- विषयाणां उपभोगः- विषयोपभोगः, विषयोपभोगस्य रचना- विषयोपभोगरचना -both ष. तत्पुरुष स. & समाधिस्थिति- meditation form- समाधि- meditation, स्थिति- condition, form - समाधेः स्थितिः - ष. तत्पुरुष स., शरीरम्, गृहम्, कर्म, अखिलम् & आराधनम् in -न. लिं. प्र. वि. ए. व. of शरीर- body, गृह- abode, house, अखिल-

adjctv-all, entire, whole & आराधन-worship, सहचरः & प्राणः - both in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of सहचर- companion, associate- सह- अव्यय-with, together- सह चरति इति- सहचरः - उपपद तत्पुरुष स. & प्राण- life, breath of life, सर्वः & गिरः:- both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of सर्वा-सर्वा pronominal adjctv-all, entire, गिर्- words, speech, त्वम् - you- प्र. वि. ए. व. & ते (तव)- yours- ष. वि. ए. व. of युष्मद्- you, पदयोः- पु/न. लिं. ष. वि. द्वि. व. of पद- foot, स्तोत्राणि- न. लिं. प्र. वि. ब. व. of स्तोत्रम् - hymns of praise, यद्-what, which, यद् यद्- what all, करोमि-वर्त. त्. पु. ए. व. of कृ- करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, तद्- that, तद् तद् -all that,

त्वमेकं शरण्यं त्वमेकं वरेण्यं

त्वमेकं जगत्कारणं विश्वरूपम् ।

त्वमेकं जगत्कर्तृपातृप्रहर्तु

त्वमेकं परं निश्चलं निर्विकल्पम् ॥३५३॥ - ब्रह्मस्तोत्रं

पाखे: जगत्कारणं विश्वरूपम् -> जगत्पालकं स्वप्रकाशम्।

(हे ब्रह्म!) त्वम् एकम् शरण्यम् (असि), त्वम् एकम् वरेण्यम् (असि), त्वम् एकम् जगत्कारणम् विश्वरूपम् (जगत्पालकम्, स्वप्रकाशम्) (असि), त्वम् एकम् जगत्कर्तृपातृप्रहर्तु (असि), त्वम् एकम् परम् निश्चलम् निर्विकल्पम् (असि) ॥

(Oh God), you are the one true refuge. You are the one most worthy (of prayers). You are the one cause of this world. You are omnipresent (protector of this world and self-radiating). You are the one: creator, protector and destroyer of this world. You are the one beyond everything, very steady, without fault or blemish.

त्वम् - प्र. वि. ए. व. of युष्मद्- you एकम्, शरण्यम्, वरेण्यम्, जगत्कारणम्, जगत्पालकम्, विश्वरूपम्, स्वप्रकाशम्, परम्, निश्चलम्, निर्विकल्पम्, जगत्कर्तृपातृप्रहर्तु- all adjctvs in - न. लिं. प्र. वि. ए. व. of एक- one, single, alone, शरण्य- adjctv- fit place of refuse- कर्मणि. वि. धा. सा. वि. of श्रि-श्रयति-ते १ उ. प. to have recourse to, to depend on, वरेण्य- adjctv- most worthy or distinguished, to be wished for- कर्मणि. वि. धा. सा. वि. of वृ-१, ५ & ९ ग. उ. प. to select, choose for oneself, जगत्कारण- cause of this world- जगत्- न. लिं.- the world, कारण-cause- जगतः कारणम्- ष. तत्पुरुष स., जगत्पालक- protector of this world- पालक- protector- जगतः पालकः- ष. तत्पुरुष स., विश्वरूप- omnipresent- विश्व- universe, रूप- form, shape- विश्वम् रूपः यस्य सः - बहुव्रीही स., स्वप्रकाश- self-radiating- स्व-अव्यय -one's own, प्रकाश- luster, manifestation- काश्- ४ आत्मनेपद- काशते- to shine स्वयम् प्रकाशते इति- उपपद तत्पुरुष. स., पर- beyond everything, निश्चल-very steady- निस्- अव्यय- implies: without, devoid of- चल- adjctv- moving, movable, निर्विकल्प- without any fault or

blemish- निर्- अव्यय- implies: without, devoid of, विकल्प- fault or blemish,
जगत्कर्तृपातृप्रहर्तृ- creator, protector and destroyer of this world- जगत्-world, कर्तृ-
creator-(कृ- करोति इति - कर्तृ), पातृ- protector- (पा-पाति इति पातृ), प्रहर्तृ-destroyer- (प्र+हर्तृ-
हरति इति-प्रहर्तृ)- कर्तृ च पातृ च प्रहर्तृ च- कर्तृपातृप्रहर्तृ- द्वंद्व स.- (here used as -न. लिं. - like
दातृ inline with other adjctvs) & जगतः कर्तृपातृप्रहर्तृ- जगत्कर्तृपातृप्रहर्तृ- ष. तत्पुरुष स.

पृथिव्यां पुत्रास्ते जननि बहवः सन्ति सरलाः

परं तेषां मध्ये विरलतरलोऽहं तव सुतः।

मदीयोऽयं त्यागः समुचितमिदं नो तव शिवे

कुपुत्रो जायेत क्वचिदपि कुमाता न भवति॥३५४॥ शंकराचार्य- देव्यपराधक्षमापनस्तोत्र

(हे) जननि, पृथिव्याम् ते बहवः सरलाः पुत्राः सन्ति। परम् तेषाम् मध्ये अहम् विरलतरलः तव सुतः (अस्मि)। शिवे, मदीयः अयम् त्यागः तव इदम् नो समुचितम् (भवति)। कुपुत्रः जायेत क्वचित् अपि कुमाता (कदापि) न भवति॥

Oh Mother, on this earth, your many sons are honest and straightforward. However, among them, I am your rare unsteady child. Oh Goddess, your rejection of mine, is not proper. A bad child is born sometimes, but there is never a bad mother.

जननि & शिवे- both स्त्री. लिं. सं. वि. ए. व. of जननि-mother & शिवा- पार्वती- mother-goddess, पृथिव्याम्- स्त्री. लिं. स. वि. ए. व. of पृथिवी- earth, world, ते or तव- yours- ष. वि. ए. व. of युष्मद्- you, बहवः सरलाः & पुत्राः -पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of बहु- adjctv- many, large, plenty, सरल- adjctv- honest, sincere, upright & पुत्र- son, child, सन्ति- वर्त. तृ. पु. ब. व. of अस्-अस्ति २ ग. प. प. to be, exist, परम् तेषाम्- पु/न. लिं. ष. वि. ब. व. of तद्-it, that, मध्ये- स. वि. ए. व. of मध्य- adjctv- middle, अहम्, विरलतरलः, अयम्, सुतः, त्यागः, कुपुत्रः मदीयः -all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of अस्मद्- I, विरलतरल- rare unsteady- विरल- adjctv- rare, few, तरल- adjctv- shaking, fickle, unsteady- विरल च तरल च. -द्वंद्व स., इदम्- this, सुत- son, child, त्याग- rejection, abandoning- (त्यज्- त्यजति १ ग. प. प.), कुपुत्र- bad child- कु- अव्यय- prefix implies: bad, poor, मदीय- adjctv- mine belonging to me, इदम्-this & समुचितम्- proper, fit- क. भू. धा. वि. of सं+उच्- (उच्- उच्यति-४ ग. प. प. to be proper, to collect)- both in न. लिं. प्र. वि. ए. व., नो- (न+उ)- अव्यय- no, not, जायेत- विघ्यर्थ तृ. पु. ए. व. of जन्-जायते ४ ग. आ. प. to be born, produced, क्वचित्- (कः+ चित्)- rarely, sometimes, अपि- अव्यय- even, also, and, कुमाता- bad mother, न- no, not, भवति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of भू- १ ग. प. प. to be, exist

कालविद्विर्विनिर्णीता यस्यातिचिरजीविता ।

स चेज्जीवति संछिन्नशिरास्तद्वैवमुत्तमम् ॥३५५॥ -योगवासिष्ठ २.८.१८

कालविद्धिः यस्य अतिचिरजीविता विनिर्णीता, सः संछिन्नशिराः जीवति चेद्, तद् दैवम् उत्तमम्
(भवेत्) ॥

One, whose very long life has been predicted by the fortunetellers, is beheaded but still survives, it is called real Providence.

यस्य- whose- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of यद्- who, अतिचिरजीविता- exceedingly long life- अति-
अव्यय- prefix means: very, exceedingly, चिर- adjctv- long, lasting, जीविता- स्त्री. लिं. प्र.
वि. ए. व. of जीवित- adjctv- duration of life, living, अति+ चिर- exceedingly long-
अतिचिरम् जीवति इति - अतिचिरजीवत- उपपद तत्पुरुष स., कालविद्धिः- - पु. लिं. तृ. वि. ब. व.
of कालविद्- fortune teller- काल- time, period, विद्- adjctv-knowing, learned- कालम् वेति
इति- कालविद्- उपपद तत्पुरुष स., विनिर्णीता- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of विनिर्णीति- foretold,
forecasted, ascertained- क. भू. धा. वि. of वि+ निस्+नी- (नी- नयति-ते १ ग. उ. प.), सः &
संछिन्नशिराः- - पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of तद्- he & संछिन्नशिरस् -one who is beheaded- संछिन्न-
cut off, removed, शिरस्- न. लिं.- head, skull- संछिन्नम् शिरः यस्य सः- संछिन्नशिरस्- बहुव्रीही
स., चेद्- अव्यय- if, provided that, although, जीवति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of जीव-१ ग. प. प. to
live, to be alive, तद्- it, that, दैवम्- fate, Providence & उत्तमम् -the best all in न. लिं. प्र.
वि. ए. व.

को गत्वा यमसदनं स्वयमन्तकमादिशत्यजातभयः।
“प्राणानपहर मत्तः यदि शक्तिः काचिदस्ति तव” ॥३५६॥

कः, गत्वा यमसदनम्, स्वयम् अजातभयः, अन्तकम् आदिशति “यदि काचिद् तव शक्तिः अस्ति,
मत्तः प्राणान् अपहर ” (इति) ॥

Who himself, after reaching the abode of God of Death, will challenge him “If you have any strength, then take away my life”?

कः & अजातभयः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of किम् - who & अजातभय- one who is born fearless
-अजात- adjctv- unborn, not yet born or produced- न जात-नज्जतपुरुष स.- जात- born, - क.
भू. धा. वि. of जन्- जायते ४ ग. आ. प. to be born, produced, भय- fear, fright- न जातः भयः
यस्य सः -बहुव्रीही स., गत्वा- after going, approaching - पू. का. वा. त्वान्त धा. सा. अव्यय of
गम्-गच्छति १ ग. प. प. to go, स्वयम्- अव्यय- oneself, in one's own, यमसदनम् & अन्तकम्-
both -पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of यमसदन- abode of God of Death- यमः God of Death, -सदन-
न. लिं -house, abode - यमस्य सदनम्- ष. तत्पुरुष स. & अन्तक-पु. लिं- death personified-
adjctv- one that causes death, आदिशति- commands, challenges & अस्ति- exists, is there-

both वर्त्. तृ. पु. ए. व. of आ+दिश्- (दिश्- दिशति-ते ६ ग. उ. प. to point out, show) & अस्- २ ग. प. प. to be, to exist, यदि-अव्यय- if, in case, का & शक्तिः- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of किम् - who & शक्ति- strength, guts- का+चिद्- some what, little bit- तव- ष. वि. ए. व. of युष्मद्- you, मत्तः-(मत्+ततस्)- from out of me- मत्- पं. वि. ए.. व. of अस्मद् -from me, ततस् (ततः)- अव्यय- from that, beyond that, प्राणान्- पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of प्राण- life, breath, अपहर- take away, snatch away- आज्ञार्थ द्वि. पु. ए. व. of अप-हृ- (हृ- हरति १ ग. प. प. to take, steal, carry)

**घातयितुमेव नीचः परकार्यं वेत्ति न प्रसाधयितुम्।
पातयितुमस्ति शक्तिर्वायोः वृक्षं न चोन्नमितुम् ॥३५७॥ -पञ्चतंत्र**

पाठभेद - द्वितीय चरणः
पातयितुमेव शक्तिर्वायोः आखोरुद्धर्तुमन्नपिटम्॥

नीचः परकार्यम् घातयितुम् एव वेत्ति, (सः) न प्रसाधयितुम् (वेत्ति)। वायोः शक्तिः वृक्षम् पातयितुम् अस्ति, न च उन्नमितुम् (अस्ति) ॥
पाठभेद - आखोः शक्तिः अन्नपिटम् पातयितुम् एव (अस्ति), न उद्धर्तुम् (अस्ति) ॥

A wicked person just knows how to destroy other's work. He does not help accomplishing it. Might of the storm is capable of felling a tree but not to help it grow.
पाठभेद - A rat's strength is adequate to topple a rice container but not to lift it up.

नीचः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of नीच- wicked or low class person, परकार्यम्, वृक्षम् & अन्नपिटम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of परकार्य- other's work- पर- other, कार्य- work- परस्य कार्यम्- ष. तत्पुरुष स., वृक्ष- tree & अन्नपिट- rice container- अन्न- rice, पिट- box, basket, container- अन्नस्य पिटम्- ष. तत्पुरुष स., घातयितुम्- to spoil or hurt, प्रसाधयितुम्- to accomplish or promote, पातयितुम्- to make it fall, topple, उन्नमितुम्- to spring up or rise & उद्धर्तुम्- to uplift or raise. All पू. का. वा. तुमन्त धा. सा. अव्यय of प्रयोजक of हन्- घातयति- (हन्- हन्ति २ ग. प. प. to kill, strike), प्रयोजक of प्र+ साध्- प्रसाधयति- (साध्-साधोति ५ ग. प. प. to accomplish, effect), प्रयोजक of पत्-पातयति- (पत्-पतति १ ग. प. प. to fall), उद्+नम्- (नम्- नमति-ते १ ग. उ. प. to bow down, submit) & उद्+ हृ- (हृ- हरति- १ ग. प. प. to carry, take away), एव-अव्यय- just, just so, alone, वेत्ति & अस्ति- वर्त्. तृ. पु. ए. व. of विद्- २ ग. प. प. to know, understand & अस्- २ ग. प. प. to be, exist, न- no, not, वायोः & आखोः- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of वायु- breeze, storm & आखु- rat, mouse, शक्तिः - स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of शक्ति- strength, might, च- and

**गुणेषु क्रियतां यतः किमाटोपैः प्रयोजनम्।
विक्रीयन्ते न घण्टाभिः गावः क्षीरविवर्जिताः ॥३५८॥**

गुणेषु यतः क्रियताम्। आटोपैः किम् प्रयोजनम् (अस्ति)? क्षीरविवर्जिताः गावः घण्टाभिः न विक्रीयन्ते॥

Hard work should be derived (from your own good abilities). What is the use of bragging (if you do not have them)? Cows, that do not give milk, are not sold just because of (good sounding) bells (around their necks.)

गुणेषु- पु/न. लिं. स. वि. ब. व. of गुण- quality, ability, यतः:- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of यतः- effort, striving- (यत्-यतते १ ग. आ. प. to strive), क्रियताम्- be got done- कर्मणि आज्ञार्थ आ. प. तु. पु. ए. व. of कृ- (कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make), आटोपैः - तृ. वि. ब. व. of आटोप- pride, self- conceit, arrogance, किम्-what & प्रयोजनम्- use, utility, benefit- both in न. लिं. प्र. वि. ए. व., क्षीरविवर्जिताः -क्षीरेण विवर्जिताः -तृतीया तत्पु & गावः -स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of क्षीरविवर्जित- devoid of milk- क्षीर- milk, विवर्जित- deprived of, devoid of- क. भू धा. वि. of वि+वृज् -(वृज्- वर्जति १ ग. प. प. & वर्जयति-ते-१० ग. उ. प. to shun, avoid, exclude) & गो- पु /स्त्री. लिं.-cow, घण्टाभिः - स्त्री. लिं. तृ. वि. ब. व. of घण्टा- bell, न- no, not, विक्रीयन्ते- get sold- कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ब. व. of वि+क्री- to sell- (क्री- क्रीणाति- क्रीणीते ९ ग. उ. प. to buy, purchase)

**पुण्यस्य फलमिच्छन्ति पुण्यं नेच्छन्ति मानवाः।
पापस्य तु नहीच्छन्ति पापं कुर्वन्ति यत्ततः ॥३५९॥ -महाभारत**

पाठभेदः पापस्य तु नहीच्छन्ति -> न पापफलमिच्छन्ति।

मानवाः पुण्यस्य फलम् इच्छन्ति, (तथा अपि) पुण्यम् न इच्छन्ति (संपादितुम् यत्नानि न कुर्वन्ति)। (ते) पापस्य (फलम्) तु न हि इच्छन्ति, (तथा अपि) पापम् यत्ततः कुर्वन्ति॥

People wish to have benefits of virtuous deeds, but do not do them. They do not want to suffer from their sinful acts, but they keep on doing them.

मानवाः -पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of मानव- man, person, पुण्यस्य & पापस्य- न. लिं. ष. वि. ए. व. of पुण्य- good deed, righteous deed & पाप- sin, bad deed फलम्, पुण्यम् & पापफलम्- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of फल- fruit, benefit, result, पुण्य- good deed, righteous deed & पापफल- result (returns) of bad deeds- पापस्य फलम्- ष. तत्पुरुष स., इच्छन्ति & कुर्वन्ति- वर्त. तृ. पु. ब. व. of इष्- इच्छति ६ ग. प. प. to desire, want & कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make,

न- no, not, तु- अव्यय- but, on the other hand, हि- अव्यय- indeed, surely, यततः- with constant efforts- यत्-adjctv- effort- (यत्- यतते १ ग. आ. प. to attempt) -तस्- (तः) a suffix implies- from that, thence, by that- यत्+ तस्- यततः:

**यो ह्यपकर्तुमशक्तः कुप्पति किमसौ नरोऽत्र निर्लज्जः।
उत्पतितोऽपि हि चणकः शक्तः किं भ्राष्टकं भड्क्तुम्॥३६०॥** - पंचतंत्र

यः नरः, अपकर्तुम् हि अशक्तः, किम् असौ, निर्लज्जः, अत्र कुप्पति ? चणकः (भ्राष्टकात्) उत्पतितः अपि हि, किम् भ्राष्टकम् भड्क्तुम् शक्तः (भवति)?

Why this shameless fellow here, incapable of doing any harm (to his enemy), is getting angry? Is the peanut, able eject itself out (of a frying pan), capable of breaking the pan?

यः, नरः, असौ, निर्लज्जः, चणकः, शक्तः, अशक्तः & उत्पतितः -all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of यद्- who, नर- man, person, इदम्- this (he), निर्लज्ज- shameless- निर्-अव्यय- prefix denotes: absence, devoid of, लज्जा- shame, modesty- (निर्गता लज्जा यस्मात् सः - बहुवीही स.), चणक- peanut, शक्त- capable- क. भू. धा. वि. of शक्- शक्नोति ५ ग. प. प. to be able, powerful, अशक्तः - incapable, weak- न शक्तः - नज्जतपुरुष स. & उत्पतित- jumped out, flew out- क. भू. धा. वि. of उद्+ पत्- (पत्- पतति १ ग. प. प. to fall, come down, हि-अव्यय- because, for instance, for, अपकर्तुम्- to do harm, to take revenge & भड्क्तुम्- to break, tear down- both -पू. का. वा. तुमन्त धा. सा. अव्यय of अप+कृ- (कृ- करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do) & भंज्-भनक्ति ७ ग. प. प. to break, किम्- why, अत्र- अव्यय- here, in this case, कुप्पति- gets angry- वर्त. तृ. पु. ए. व. of कुप्- ४ ग. प. प. to get angry, अपि- अव्यय- even, also, and, भ्राष्टकम्- पु/न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of भ्राष्टक or भ्राष् -frying pan

**वक्ते वल्लाप्रकर्षः समरभुवि तव प्राणरक्षापि दैवा-
त्स्वेच्छाचारो न चास्ते नहि भवति तथा भारवाहो नितान्तम्।
इत्युक्तोऽश्व खरेण प्रहसितवदनो मूक एवावतस्थे
तस्माद्जात्या महन्तोऽधमजनविषये मौनमेवाश्रयन्ते ॥३६१॥**

(अश्वः) खरेण उक्तः, 'तव वक्ते वल्लाप्रकर्षः (अस्ति), समरभुवि प्राणरक्षा अपि दैवात् (भवति), स्वेच्छाचारः न च आस्ते, तथा नितान्तम् भारवाहः न हि भवति' इति। (तदा) अश्वः प्रहसितवदनः मूकः एव अवतस्थे। तस्मात् जात्या महन्तः, अधमजनविषये, मौनम् एव आश्रयन्ते ॥

A donkey said to a horse, 'You are controlled by reins tied through your mouth (nostrils), safety of your life in the battle field is in the hands of your fate, you have no freedom to move around freely and you do not indeed, get to carry load, continuously '.

(In response to this) the horse just smiled and kept quiet. Therefore (we see that), born-great-people, take recourse to silence, in the case of low class (mean) people.

अश्वः, उक्तः, स्वेच्छाचारः, भारवाहः, वल्लाप्रकर्षः, प्रहसितवदनः, मूकः:-all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of अश्व- horse, उक्त- said- क. भू. धा. वि. of वच्-वक्ति २ ग. प. प. to say, स्वेच्छाचार- freedom of movement- स्व- one's own, इच्छा- desire, आचारः -conduct, practice- स्वस्य इच्छा- स्वेच्छा- ष. तत्पुरुष स.- स्वेच्छया आचारः- स्वेच्छाचारः- तृ. तत्पुरुष स., भारवाह- load carrier- भार- load, वाह- carrier- भारस्य वाहः- ष. तत्पुरुष स., वल्लाप्रकर्ष- control of a bridle or rein- वल्ला- bridle or rein & प्रकर्ष- intensity, power, protraction- वल्लायाः प्रकर्षः- ष. तत्पुरुष स., प्रहसितवदन- one who has smiling face- प्रहसित- smiling- क. भू. धा. वि. of प्र+हस् -(हस् -हसति १ ग. प. प. to smile), वदन- face- प्रहसितः वदनम् यस्य सः- बहुव्रीही स., मूक- adjctv- silent, dumb, खरेण- पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of खर- donkey, तव- yours ष. वि. ए. व. of युष्मद्-you, वक्ते & अधमजनविषये- न. लिं. स. वि. ए. व. of वक्त- mouth, face & अधमजनविषय- low level or mean people- अधम- low, mean, bad, जन-people, विषय- matter, case- अधमः जनः -अधमजनः - कर्मधारय स.-अधमजनानाम् विषयम्- अधमजनविषयम्- ष. तत्पुरुष स., समरभुवि- स्त्री. लिं. स. वि. ए. व. of समरभू- battle field- समर- battle, भू- ground, earth- समरस्य भूः- ष. तत्पुरुष स., प्राणरक्षा- saving of life- प्राण- life, breath, रक्षा- (स्त्री. लिं.)- protection- प्राणस्य रक्षा- ष. तत्पुरुष स., अपि- अव्यय- even, also, दैवात् & तस्मात्- पु/न. लिं. पं. वि. ए. व. of दैव- fate, Providence & तद्- that, न- no, not, च- and, आस्ते, भवति & अवतस्थे- वर्त. तृ. पु. ए. व. of आस-२ ग. आ. प. to be, exist, remain & भू- १ ग. प. प. to be, exist & अव+स्था- १ ग. आ. प. -to remain, stay (स्था- तिष्ठति १ ग. प. प.-to stand), तथा- अव्यय- like, like that, नितान्तम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of नितान्त- adjctv- perpetual, uninterrupted, हि- अव्यय-surely, indeed, इति- अव्यय- thus, namely, एव- अव्यय -just, just so, only, जात्या- स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of जाति- by birth, race, महन्तः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. महत्- big, great, मौनम्-न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of मौन- silence, आश्रयन्ते-resort to, take shelter under- वर्त. तृ. पु. ब. व. of आ+श्रि- (श्रि- श्रयति-ते १ ग. उ. प. to go, approach)

**विरूपो यावदादर्शे नात्मनः पश्यते मुखम्।
मन्यते तावदात्मानमन्येभ्यो रूपवत्तरम्॥३६२॥** -स्कन्दपुराण खण्ड ५.२. २१

यावत् विरूपः आत्मनः मुखम् आदर्शे न पश्यते, तावत् (स:)आत्मानम् अन्येभ्यः रूपवत्तरम् मन्यते ॥

As long as, an ugly looking person does not see his own face in a mirror, till that time, he considers himself more handsome than others.

यावत्- as long as, as much as, till which time, up to & तावत्- till that time, that much- both अव्यय, विरूपः -पु. लि. प्र. वि. ए. व. of विरूप- ugly, deformed, disfigured- विहीनः रूपः

कर्मधारय स. विहीनः- without, absence of आदर्शे- पु. लि. स. वि. ए. व. of आदर्श- mirror, looking glass, आत्मानम् & आत्मनः- पु. लि. द्वि. & ष. वि. ए. व. of आत्मन्- oneself, own, मुखम्- न. लि. द्वि. वि. ए. व. of मुख- face, front, न- no, not, पश्यते-वर्त. आ. प. तृ. पु. ए. व. of दृश्- पश्यति १ ग. normally - प. प. to see, behold, observe, अन्येभ्यः- -पु. लि. पं. वि. ब. व. of अन्य- other another, रूपवत्तरम्- पु. लि. द्वि. वि. ए. व. of रूपवत्तर- more handsome- रूप- beauty, वर्त- adjctv- an affix to a noun shows: possession, likeness- रूपवर्त- beautiful, तर & तम्- affix indicate comparative and superlative degrees, मन्यते- वर्त. आ. प. तृ. पु. ए. व. of मन्- ४ ग. आ. प. to consider, think, believe

**वृक्षान्छित्वा पशून्हत्वा कृत्वा रुधिरकर्दमम्।
यद्येवं गम्यते स्वर्गं नरकं केन गम्यते ॥३६३॥** -पंचतंत्र-३. १०५

यदि (केन अपि , भोजनर्थाय, काम्यत्वाय, धनाशायै च) एवम् वृक्षान् छित्वा, पशून् हत्वा, रुधिरकर्दमम् कृत्वा स्वर्गम् गम्यते, (तदा) नरकम् केन गम्यते?

(For the purpose of a meal, selfishness or money), if one is able to go to heaven by cutting off trees or killing animals and creating a bloodshed, then who goes to hell?

वृक्षान् & पशून्- न. लि. द्वि. वि. ब. व. of वृक्ष- tree & पशु- animal छित्वा, हत्वा & कृत्वा- पू. का. वा. त्वान्त धा. सा. अव्यय of छिद्- छिनकिति- छित्ते- ७ ग. उ. प. to to cut, tear down, destroy, हन्- हन्ति २ ग. प. प. to kill, strike & कृ-करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, रुधिरकर्दमम्, स्वर्गम् & नरकम्- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of स्वर्ग- heaven & नरक- hell, रुधिरकर्दम- bloodshed, mire of blood- रुधिर- न. लिं.-blood, कर्दम- पु. लिं.- flesh, slime, mire- रुधिरस्य कर्दमम्- ष. तत्पुरुष स., यदि- अव्यय- if, in case, एवम्- अव्यय- this way, in this manner, गम्यते- कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of गम्-गच्छति १ ग. प. प. to go, केन- by whom- तृ. वि. ए. व. of किम्- who

**स्वभावादुद्भूतां गुणसमुदयावाप्तिविपुलाम्।
द्रयुतिं सैंहीं श्वा किं धृतकनकमालोऽपि लभते ॥३६४॥**

स्वभावाद् उद्भूताम् गुणसमुदयावाप्तिविपुलाम्, सैंहीम् द्रयुतिम् । किं श्वा, धृतकनकमालः अपि, लभते?

The natural splendour generated (attitude developed) by a lion is due to its many excellent qualities. Can a dog gain it even if it wears a golden necklace?

स्वभावाद्- न. लिं. पं. वि. ए. व. of स्वभाव- nature, inherent property -स्व- pronominal adjctv-one's own, भाव- state of being, capacity, स्वस्य भावः- ष. तत्पुरुष स., उद्भूताम्, गुणसमुदयावाप्तिविपुलाम्, सैंहीम् & दयुतिम्- all in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of- उद्भूत-produced, generated- क. भू. धा. वि. of उद्द+ भू- (भू- भवति १ ग. प. प. to be, to exist), गुणसमुदयावाप्तिविपुल- multitude of gains of excellent qualities- गुण- पुन. लिं. - quality, virtue, समुदय- पु. लिं.- collection, multitude, अवाप्ति- स्त्री. लिं.- obtaining, getting, gained-(अवाप्त- क. भू. धा. वि. of अव+ आप्- आप्नोति ५ ग. प. प. to get, receive), विपुला- स्त्री. लिं.- (विपुल -adjctv- extensive, wide)- गुणस्य समुदय- गुणसमुदय, गुणसमुदयस्य अवाप्तिः- गुणसमुदयावाप्ति & गुणसमुदयावाप्तेः विपुलम्- गुणसमुदयावाप्तिविपुलम्- all ष. तत्पुरुष स., सैंही- (सैंह)- adjctv- belonging to a lion & दयुति- splendour, beauty, light, किम्- अव्यय- a particle of interrogation- meaning: 'whether', श्वा & धृतकनकमालः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of- श्वन्- dog & धृतकनकमालः- one who is wearing golden necklace- धृत- wearing, adorning- क. भू. धा. वि. of धृ- धरति- १ ग. प. प. to hold, bear, carry, कनक- gold, माला- garland, necklace- कनकस्य माला- कनकमाला- ष. तत्पुरुष स. & धृतः कनकमालाम् येन सः- धृतकनकमालः- बहुव्रीही स., अपि- अव्यय- even, also, and लभते- gets, gains-वर्त. तृ. पु. ए. व. of लभ्- १ ग. आ. प. to get

अनेके फणिनः सन्ति भेकभक्षणतत्पराः।

एक एव हि शेषोऽयं धरणीधरणक्षमः॥३६५॥ -कवि बल्लाळ भोजप्रबंध

भेकभक्षणतत्पराः फणिनः, अनेके सन्ति। अयम् धरणीधरणक्षमः, शेषः एकः एव हि (अस्ति)।

Snakes, feasting immediately on frogs, are plenty, but this, Shesh Nag, is the only one among them, who is able to carry the Earth.

भेकभक्षणतत्पराः & फणिनः:-both in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of भेकभक्षणतत्पर- one who is engaged in feasting on frogs- भेक- frog (also means: timid man, a cloud), भक्षण- eating, feeding, fating- (भक्ष-भक्षयति-ते १० ग. उ. प. to eat, devour), तत्पर- (तद्द+ पर)- adjctv-having that as a highest object, exclusively devoted to- भेकनाम् भक्षणम्- भेकभक्षणम्- ष. तत्पुरुष स. & भेकभक्षणे तत्परः- भेकभक्षणतत्पर- तृ. तत्पुरुष स. & फणिन्- a hooded serpent, snake in general, अनेके- न. लिं. प्र. वि. ब. व. (?) of अनेक- adjctv- many, not one, several-(अन् +एकम् -नञ्चतत्पुरुष स.), सन्ति- वर्त. तृ. पु. ब. व. of अस्-अस्ति २ ग. प. प. to be, to exist, अयम्, धरणीधरणक्षमः, शेषः & एकः- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of इदम्- he, धरणीधरणक्षम- one who is able to carry the Earth- धरणी- Earth, धरण- adjctv- bearing, holding- (धृ- धरति- १ ग. प. प. & धारयति-ते १० ग. उ. प. to hold, bear,), क्षम- adjctv- competent, able, enduring- (क्षम- क्षमते १ ग. आ. प. & क्षाम्यति- ४ ग. प. प. -to allow, endure, put up with)- धरणै धरणम्- धरणीधरणम्- चतुर्थी. तत्पुरुष स. & धरणीधरणम् क्षाम्यति इति धरणीधरणक्षमः

उपपद तत्पुरुष स., शेष- name of the celestial snake believed to carry the earth on its hood & एक- one, single, एव- just, just so, alone & हि- indeed, surely- both अव्यय

समानी व आकृतिः समाना हृदयानि वः।

समानमस्तु वो मनो यथा वः सुसहासति ॥३६६॥ -ऋग्वेद मंडल-१० सूक्त १९१

वः आकृतिः समानी अस्तु। वः हृदयानि समानाः (सन्तु)। वः मनः समानम् (अस्तु)। यथा अस्ति, वः (शक्तिः) सुसहा (भवेत्) ॥

Let all your intentions be similar, let all your hearts be alike, let all your minds focus on the same objectives, so that, you can face bad time with great strength.

वः (युष्माकम्)- yours ष. वि. ब. व. of युष्मद्- you, आकृतिः & समानी both -स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of आकृति- intention, wish, character, good form & समान- adjctv- same, equal, similar, अस्तु- let it be- आज्ञार्थ तृ. पु. ए. व. of अस्-अस्ति -२ ग. प. प. to be, to exist, हृदयानि - न. लिं. प्र. वि. ब. व. of हृदय- heart, thought, thinking, समानाः- पु.लिं. प्र. वि. ब. व. of समान. मनः & समानम् - न. लिं. प्र. वि. ए. व. of मनस् - mind, thought & समान, यथा- अव्यय-so that, like, in this manner, अस्ति- in the bad time, न. लिं. स. वि. ए. व. of अस्त- lie, evil, bad, wicked, सुसहा- adjctv- endurable, very strong- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of सुसहस्- न. लिं. सु- अव्यय- prefix implies: well, very, good, सहस्- strength, might, power, victory